

Essayet som huskeseddel

GEORG JOHANNESSEN

*Lo! To the vault
Of paved heaven,
With sorrow fraught
my notes are driven.
[...]
For light doth seize my brain
With frantic pain.
William Blake: „Mad song“*

Gale folk har ikke kontrol over, hvad de husker. Folk kan også betyde hele nationer. Farfar sagde: Norge har været i union med Danmark i 400 år. Far sagde: Vi må ikke glemme 9. april. Min søns far sagde: Vi må ikke glemme EF-afstemningen den 25. september 1972. For da holdt Oslo og medierne op med at plage mere med 9. april. (Tyskland = EEC = EF = EU.) Statsmanden Tryggve Bratteli holdt i 1972 glemte Ja-møder i Telavåg. Omvendt: Sigrid Undset hadede tyskerne til sin død, men privat tilgav hun dem, at de i april 1940 dræbte hendes søn, og så kun ni måneder derefter og gennem de fem lange år lavede hendes hus om til et hjem for kærlige og gravide tyskerpiger. Nogen bør ønske at huske, hvad nogen nødvendigvis ønsker, at nogen bør glemme. En hovedtopos i det europæiske essay er „Gestaltningen over det gestaltede“ (G. Haas). Historiebogen er en dokumentarroman. Essayet er huskemmelsens genre. Essayet skaber på ny, hvad der allerede er skabt. Essayet er for eksempel kunst om kunst. Essayet er småhistorier med farve- og centralperspektiv på historiens væsen. Essayet kan bære gammelt nag: „At glemme dårlige erfaringer er at kaste surt erhvervede penge ud ad vinduet“ (Arthur Schopenhauer). Historien er en kollektiv psykoanalyse. Folk uden historie er uden forældre, de er senile børn,

sover meget, har ingen fremtid, ingen fortid, og de gentager gårsdagen i samme øjeblik. Sigrid Undsets grundigste middelalderroman er enten et godt eksempel på dygtigt udført science fiction i et moral-filosofisk essay – eller en illustreret feuilleton i et idyllisk dameblad. Sigrid Undsets historiefilosofi var (kun) halvvejs rigtig: Kønsorganer, knæ, albuer, nyrer, de to hjernehalvdele og de to kredsløb forandres aldeles ikke på noget tidspunkt. Så langt har hun ret: Dagdrømmen er kongevejen til en national fortid. Men dansketiden levede og lever fortsat i Norge, nødvendigvis fortrængt og ubevidst i indenrigspolitiske ønskedrømme og udenrigspolitiske mareridt. Norsk renæssance blev hurtigt en barok historisme efter 1850 og spreder sig efter 1950 postmoderne i kommunale granskove som flygtende, lysegrå granitgrupper fra Vigelandsanlægget. Norge har haft geniale tegnere og store kunstmalere. Norske skulptører hører med få undtagelser hjemme på historiens mødding. Vigelandsanlægget minder om Aftenposten, og VG¹ minder om Samtidsmuseet. Norsk skrivekunst er efter 1972 udspændt på en kort akse fra engageret dameprosa til glitrende herrestil. Aksens midtpunkt og idécentral er forskningens sagprosastil: „I det videnskabelige sprogs upartiskhed har det afmægtige helt og holdent mistet kraften til at skabe sig et udtryk og alene det bestående finder sit neutrale tegn.“ (Horkheimer/Adorno, 1944, 1972: 36)²

„Håbet er godt til frokost, dårligt til middag“ (Francis Bacon, 1625). Sagprosa er ikke anerkendt som kunstprosa. Den latinske kunstprosa er essayets baggrund. Uden kunstprosa intet essay. Uden sofistisk ingen retorik. Uden talekunst ingen logografer³ og dialogforfattere. Uden essayet ingen sagprosa. Uden skolestil ingen avis. Uden sprog ingen mand, ingen

kvinde. Uden sprogteori ingen teori. Uden teori ingen praksis. Den, som ikke kan tale, kan heller ikke lytte. Den, som ikke kan skrive, kan heller ikke læse. Ethvert forsøg på at skrive i en neutral og saglig prosastil bevæger sig blot endnu længere ind i en skjult argumentation til fordel for treenigheden: Gud i Det hvide Hus, Sønnen i Pentagon og den hellige Ånd i Hollywood. Den italienske renæssance i 1400-tallet præfigurerede den norske i 1800-tallet. Machiavelli skrev på og mod Livius. Shakespeare skriver Plutarch af. Montaigne omskrev Cicero og Seneca. Vinje skrev for og mod Holberg. Igen sagt med Schopenhauer: Af en græker har ingen lært at skrive, men er der nogen, der ikke har lært at skrive af en romer? Dette gælder selv for folk som ikke kan latin. Latin, senere italiensk litteratur, giver mønstre i kortprosaen, som flyttes over til fransk og siden særlig til det engelske essay. Arkaisk og klassisk græsk kunstprosa lignede mere god moderne lyrik end nyheds- og opinionsprosa i mediernes. Litteraturen begynder og slutter med frie vers. Skepsis, spil, leg, omvej, at strejfe om i frie indfald på psykiatrens sofa kendetegnede essayet (G. Haas). Hørte ord er sandsynlige. Vi tror øjnene, ikke ørene. Læste ord påstår, at de er sande. Romerne foretrak vist nok det sandsynlige frem for det sande. De var gode jurister.

Essayet fæstner en ironisk samtale om alt for åbne spørgsmål på skrift. Læseren afkræves mere læsning. *Ethos* er kynisk mod og samtidig fejghed, forsigtig kløgt, med et ord: *modenhed*, på vippen mellem afmagt og visdom. Essayet lod sig ikke rive op fra antikken, det vil sige fra det sofistiske rodsystem i sidste tredjedel af Athens store århundrede (431-399). J. Burckhardt opfattede kunstprosaen som den dannede mands surrogat for politiske handling. Mænd i ufrivillig lediggang under tyranner udtænker programmer for en flittig og gennemdannet privatlivelse. Den italienske renæssances „*l'uomo universale*“ (universalmennesket) var ikke europæer, men landflygtig. „*Den, som har lært alt, er ikke fremmed nogen steder.*“ Derimod og af samme grund: Essayet er kun tilsyneladende en personlig skrivemåde. Charles S. Peirce's spekulative retorik, som han kaldte metodeutik, er en regelsamling for valg, der kan læses, valg mellem topoi i et givet inventar ved

hjælp af deduktion fra eksempler. Retorikkens og essayets *inventio*⁴ er metodeutisk: en vej, ikke et mål. Sandhedsformen i et essay er en øllebrødsmetafor:

Giv din sidste dollar for en metode, ikke for en doktrin [...]
Doktriner er krystaller, metoder er gær.

Charles Sanders Peirce

Intertekst:

Ethvert nyt forhold svarer på en eller anden måde til et lignende og velkendt forhold. Den tilbageførende tegnfunktion kan kaldes ikonisk, dens forbillede er den teologiske præfigurationslære. Alt nyt i *Det nye* (NT) står allerede på en anden måde i *Det gamle Testamente* (GT). Sandheden er klar som et stjernebillede, men må tydes som en rebus.

Der står skrevet. Der har været sagt. Det må siges om igen. Ikoniske tegnfunktioner er gamle spor og billeder, som gør det muligt at spørge, om lignende forhold var mulige forud for det nye forhold. Dette undersøgende fortolkningsspørgsmål rettede sig til Alter, den Anden, som godt kan være den som selv spørger, og som i det rette øjeblik (gr. *eukairia*) ansætter Ego som Alter. Som i jeg-romaner er essayjeget en maske, en rolle i et spil, en figur, som citerer sig selv i et tomt rum, en scene, en hule med kendt inventar. Kunstprosa-jegets fiktionskarakter er let at opdage, men vanskelig at huske. Essayistens læser er trolden Polyfemos, som har lovet at skåne ham så længe han er så morsom at læse. Essayisten lyver eller skriver ironisk: „*INGEN*“ er mit egentlige navn. „*Odyseus*“ er kun noget jeg kalder mig, et pseudonym til brug mellem fjender, hvad enten de er trolde eller trojanere. „*Jeg*“ er åbne pladser i et tidsskema og huller i en lang historie. Grammatisk set: „*Jeg*“ er en skifter, et steds- og tidsadverbium mellem et dusin topoi. Vigtigst af de tolv topoi i Hass' essayteori er 1) Processualitet (Mikrohistorie) og 2) Gestaltning over det gestaltede (Makrohistorie). Vigtigst er makrohistoriens topos. Processualiteten er den korte tidsbevægelse i teksten, slet og ret et billede på skrivningens egen arbejdstid fra det sandsynlige frem mod sandheden som grænseværdi. Gestaltningens topos post- og præfigurerer kulturobjekter. En typisk romandigter er en profet, men

hans profetier bliver opfyldt i geografien, ikke i historien. Så ilde står det til med et halvt dusin af de norske genier fra 1855 til 1955. De er husket ihjel. De bøger, de skrev, er umulige at glemme og unødvendige at læse to gange.

Italiensk kunstprosa i renæssancen opstod af det antikvariske projekt: genrejsningen af noget, som aldrig havde eksisteret. Essayet før 1600 efterlignede kunstprosaen i Italien. Reduceret til sagprosa blev essayet et redskab i grundlæggelsen af nordlige centralstater. Den norske empirestats subjekter før 1814 var latinkyndige embedsmænd, officerer, præster. Skriverne var opinionsbærerne i Jens Arup Seips opinionsstyrede enevælde. Essayet er det manglende slægtled på stamtavlen fra antik kunstprosa til nyere norsk skrivekunst, både hos varme tilhængere af det gode samfund og hos kolde dyrkere af det gode måltid. Skriftstaten Norge har levet i næsten 180 år og er i formiddag den 5. august 1994 åndsfrisk og oppegående, syn og høreelse er stærkt svækket, men humøret er der ikke noget i vejen med, og aviserne bliver fortsat læst højt hver morgen til den varme risengrød, som er let at tygge i sig. Tekst-TV og NTB⁵ er daglige prosadigte uden rim og rytme i en letlæst og derfor uforståelig saglighedsprosa. Hundrede velaflønnede og NRK-ansatte⁶ skuespillere har efter 1972 fået uildelt skiftende roller som offentlige debattører. Nationalteateret er en enklave af et nationalt teater. Norges enevældige opinionsstyre før år 2000 er – spejlvendt og baglæns – den opinionsstyrede enevælde fra før år 1800. Religionskrigene er heldigvis slut eller skal desværre snart begynde. I Oslo-Norge findes der omkring halvtreds familier af opinionsdannere, kendte, politikere og kunstnere, alle med adelsprivilegier. Lavadelen bor på skattefri hovedgårde, og deres sønner og døtre og svigerfamilier vil arve deres politiske positioner, når de engang dør. Norsk kappe-adel er blevet en sværd-adel. Norske kvinder gifter sig hypergamisk til udenlandske titler og smukke efternavne som under Ingrid til Austråt før 1536:

Med hensyn på det, som de uavbrudt omgås mest: / Ordet, / skilles de ad. / Og ting som de daglig påtreffer, / de / synes dem fremmede // Sjelenes død: / å bli vann; vannets død: å

bli jord; / men av jord opstår vann / og av vann / sjel. // Sjelenes lyst og død: å bli fuktige. // Tørr sjel / visest og best. // Blitt til / vil de leve / og ha dødens lodd, / og de efterlater barn / å bli / til døden. // Død er alt / som vi våkne ser, / søvn / alt som sovende.

Heraklit, frit efter Egil A. Wyllers oversættelser

Som det engelske essay var den anglikanske kirke en *via media*. Munkens lærde håndskrift var fromhed. Flid og fromhed var det samme. Lærd var før demokratiet det samme som from.

Protestanterne i Venstre trak for meget fra under reformationen i 1884. Katolikkerne i Højre lagde for meget til i middelalderen under første verdenskrig. Senmiddelalderen er på ny en spændende over- og undergangstid i Norge. I ca. 1450 fandtes der i Europa ca. 20 kardinaler, ca. 15 var italienske. I ca. år 2000 findes der i EU, NATO, OL og FN mindst 20 kardinaler, 11 af paverne er norske, 6 mænd og kun 5 kvinder. Det skriver norske aviser hver dag. Norske medier sender paranoide altruister ud med en kærnepersonlighed som en krabbeskal omkring en indre pave.

Sagprosaen i Norge er a) klar og uforståelig avisprosa eller b) vanskeligt læst og forståelig kunstprosa.

Norsklærernes dilemma er: a) at lære eleverne at skrive godt, og b) at lære eleverne at skrive dårligt med offentlig tavshed som mål.

Essayets tvivl og skepsis er den gamle mands leg med slipset i nakken. Tvivlen giver ingen etik, kun regler og riter.

Konklusion: At huske er den egentlige moral

Sagprosa = historieløs avisprosa. Drømmearbejdets regler styrer en prosaform som den. Norske medier er en drømt rebus, som postfigurerer kirkelæren om Guds tre personer. Norge blev efter 1972 en ateistisk treenighed, hvor Faderen er realist, Sønnen er altruist og Den hellige Ånd er paranoid. Norsk sagprosa blev i medierne til en Missa Solemnis for en gudløs kristendom: BNP er guldkalven. Kunstprosaens kunst er at huske retorikkens fem fag: *At finde på, at ordne, at forme, at huske, at handle. Memoria er skrifterns begyndelse og slutning.* Essayet er en huskesed-

del. Essayisten er part i sagen. Hans sag er helheden, og hans sagforhold er historien. Topoi uden for memoria angår ikke sagforholdet (*inventio*), men er venlige kneb. Essayet er som *elocutio*-essayisten⁷ som person. Nyheds- og kulturjournalisten er en forklædt sprogtaente. Alternativet er en kynisk, skeptisk, epikuræisk og stoisk kunstprosaist i logograferet og lavmælt tale eller i højroestet samtale med sig selv. Hyperbler kan være mere saglige end litoter.

Essayisten løsrev sig ikke fra det som har været kaldt det sproglige firkløver: Skrive/Tale/Læse/Lytte. At læse er at lytte. At skrive er at tale. Og omvendt. Eller omvendt. Faktorenes orden er ligegyldig. At lytte er at forandre taleren. At læse er at skrive en ny tekst ind. To kloge ører lærer mere af en dum taler end to dumme øjne kan lære af alle Aleksandrias bogruller. Sokrates var vist nok mod skrift, men sagde at et skriftstykke i bedste fald var en huskeseddel.

På dansk ved Per Dahl efter Georg Johannesen: Moralske tekster. Essays og innlegg 1978-1994 (Cappelens Forlag, 1994) s. 70-76

O.a.

1. Avisen Verdens Gang
2. *Oplysningens dialektik*, da. ov.
3. De ældste græske historieskrivere
4. (Fremskaffelse af) indhold
5. Norsk Telegram Bureau
6. Ansatte i Norges Rikskringkasting = statsradiofoni
7. Veltalenhed